

"Megismerés" és "bizonyítás" a büntető eljárásban

I.

A büntető eljárás rendeltetése az, hogy az az érintett személyek és az állam megfelelő szervei kellő együttműködésével megteremtse a büntetőjogi felelősség gyors és igazságos eldöntésének lehetőségét. Az alkotmányos szabályozáson túl elsősorban a büntető eljárási jogra hárul az a feladat, hogy ehhez a szervezeti és működési rendet létrehozza.

A büntetőjogi felelősség kérdésének igazságos eldöntése – tartalmi megközelítésben – három előfeltétel kielégítésén múlik. Ezek

- a) a tények helyes, azaz a tárgyi valóságnak megfelelő megállapítása;
- b) az ilyen – röviden szólva: igaz – tényeknek az anyagi büntetőjogi szabályaihoz mérve helyes értékelése és
- c) morálisan helyes – vagyis igazságos – megítélése.

Az európai kultúrkörben – mint közismert – hosszas, és némely fájdalmas vargabetűket sem nélkülöző történelmi fejlődés eredményeként kialakultak azok a működési vezéreszmék: a szóbeliség, a közvetlenség, a kétoldalú meghallgatás követelménye, a szabad bizonyítás és a bizonyítékok meggyőződésen alapuló mérlegelése, a szabad védekezés és a védelem joga, az ártatlanság védelme, amelyeket követve, illetve szem előtt tartva a nyilvánosan eljáró független bíróság általában jó esélyekkel rendelkezik ahhoz, hogy a vád körében e kívánalmakat kielégítő döntéshez jusson.

A felsorolt – s még kiegészíthető – eljárásjogi alapelvek ugyanis, mint közismert, a tárgyaláson érvényesülnek maradéktalanul. A tárgyalásnak – tágabb értelemben az eljárás bírósági szakaszának – előfeltétele a vádemelés aktusa; más szóval azt is mondhatjuk, a büntető eljárás előkészítő szakaszának záróaktusa pozitív értelemben a vádemelés, negatív értelemben az eljárás (nálunk: a nyomozás) megszüntetése a nyomozó hatóság vagy a vádhatóság részéről.

A büntető eljárás felépítésének egyik sarkalatos kérdése: mikor emeljen vádat a vádhatóság?

Ha a tények tisztázottak és csak a jogi megítélésük felől lehet vita, gondolom, a vádhatóságnak az a dolga, hogy vádat emeljen, s ezzel kieszközölje a törvény helyes értelmének bírói megvilágítását. Így a problémát a ténybeli alapok tisztázottsága, a bizonyítottság szemszögéből érdemes csak vizsgálni.

Ami a bizonyítottság mércéjét illeti: az köztudott, hogy hatályos jogunk értelmében a bíróság a bűnösséget csak akkor mondhatja ki, ha az annak alapját képező valamennyi tény — vagyis a törvényi (általános és különös törvényi) — tényállás minden egyes elemének konkrét megfelelőjét a történeti tényállásban kétséget kizáró módon bizonyítottak minősíti. Ám mi a mérce az ügyész számára?

Ez a kérdés természetesen nem új. Hazai büntető eljárási jogi irodalmunkban is többször állt élénk viták középpontjában. Manapság azonban — úgy érzem — érdemes ismét átgondolni: vajon beváltak-e azok a megoldások, amelyeket a jogalkotó helyesnek minősített?

A bírósági szervezet napirenden lévő átalakítása, a büntető eljárási jog elkerülhetetlennek látszó újrászabályozása egy ilyen újragondolásnak — amelyhez ez a tanulmány persze csak szerény hozzájárulás lehet — megfelelő időszerűséget is ad.

II.

Közismert igazság, hogy a büntető eljárás egy formalizált megismerési folyamat, amelynek keretében a tényeket illetően a hatóságok a "nem tudás"-tól a "tudás" felé törekszenek. Közismert tétel az is, hogy itt a megismerés tárgya: múltbeli történés, amely tényekből tevődik össze; közelebbről tehát e múltbeli tényeket kell kideríteni, éspedig jelenbeli tényekből és racionális összefüggésekre építve.

Ez a mozzanat, mármint hogy jelenbeli tényekből és racionális összefüggésekre építve kell a múltbeli tényeket kideríteni, kézenfekvő alkalmat ad annak a kijelentésére, hogy a büntető eljárásbeli megismerés — lényegében bizonyítás, az eljáró hatóságok tehát bizonyítás eredményeként megismerik és megállapítják a tényeket, s ha a dolgukat jól végzik, értelemszerű, hogy valamennyien és mindig az igazságot állapítják meg.

A büntető eljárás azonban nem egyszerűen megismerési folyamat, hanem olyan megismerési folyamat, amely közhatalmi ténykedés keretében bonyolódik le, egymással szerves kapcsolatban lévő, egymásra épülő szakaszokból szerveződik és jogi jelentőségű eljárási cselekményekben valósul meg. Ezek az eljárási cselekmények sokszor az eljárás keretein túlmenő módon, szélesebb társadalmi összefüggésben is befolyásolják az eljárás résztvevőinek morális, sőt olykor jogi státusát is.

Ha el is fogadjuk igaznak azt, hogy a nyomozó hatóság ugyanúgy az igazság kiderítésére törekszik, mint az ügyész és a bíróság; hogy ugyanazokból a tényekből vonja le a múltbeli esemény komponenseire vonatkozó következtetéseit, mint az ügyész és majd a bíróság, hogy ugyanazokat az összefüggésrendszereket — természeti törvényszerűségeket, logikai szabályokat, stb. — veszik itt is, ott is alapul, szerintem ismeretelméleti szemszögből differenciáltabban kellene a büntető eljárást kezelni. Erre mindenek előtt nyilvánvaló okot ad az, hogy még ha a megismerés tárgya (a feltételezett múltbeli

esemény, a bűncselekmény) az egész eljárás alatt azonos is, a megismerő alany cserélődik: előbb a nyomozó hatóság, majd az ügyész, végül a bíróság foglalkozik az ügygel. Az előbb idézett közkeletű tételben szereplő "hatóságok" kifejezés tehát bizonyos értelemben félrevezető, mivel a büntető ügyekben eljáró hatóságok nem egymással együttműködve és párhuzamosan tevékenykedve igyekeznek az igazságot kideríteni, hanem részben egymás eredményeire támaszkodva és együttműködve ugyan, de jellemzően egymás után és ki-kí önállóan. Helyesebb tehát, mert a félreértés veszélye kisebb, ha nem "hatóságok" egységes folyamatba foglalt megismerési tevékenységének fogjuk fel a büntető eljárást, hanem külön-külön szemléljük a nyomozó hatóságot, a vádhatóságot és a bíróságok megismerő tevékenységét, melyek közül az egyik eredménye a másik számára kiindulási alap.

Itt nyomban adódik egy újabb kérdés: vajon a "hatóság" valóban a megismerés alanya? S ha igen, honnan tudható, hogy milyen ismeretre jutott?

A dolog a bíróságot illetően egyszerű, hiszen a bíróság — akár mint egyesbíró, akár mint tárgyaló tanács — a megismerési folyamat (a tárgyalás) végén a törvény értelmében köteles összefoglalni és kinyilvánítani azt, hogy megismerő tevékenysége milyen eredménnyel járt, mit ismert meg és mit miért tekint a múltra vonatkozó igaz ismeretnek. E megállapítások foglalatja az ítéletnek, éspedig a szóban kihirdetett ítéletnek az indokolása, s ebben annak kell hangot kapnia, amiben a tanácskozás után és eredményeként a bíróság (a tárgyalótanács, mint testület többsége vagy az egyesbíró) egyetért.

Merőben másként van ez a nyomozó hatóságoknál és a vádhatóságnál. Nézzük ezt kissé tüzetesebben.

III.

Mind a nyomozó hatóságok, mind a vádhatóság szervei hierarchikusan felépített és egyszemélyi vezetés alatt működő szervezetek. Itt tehát nincs testületi döntés. A nyomozó hatóság (és a vádhatóság) "kifelé" nem kollektív szubjektum; a bíróságtól eltérően nincs semmiféle szabályozott döntéshozatali procedura abban az értelemben, hogy azok az egyének, akik között a szervezet belső munkamegosztásának megfelelően a megismerési folyamatban a tennivalók megoszlottak, ismereteiket, véleményüket stb. miként integrálják ahhoz, hogy a döntés közös döntésük legyen. Ennek megszervezése a vezető egyéni belátására van bízva. A döntés egyébként formailag sem a megismerési folyamat résztvevőinek közös állásfoglalása, hanem a vezető egyéni döntése. Tartalmi szemszögből persze lehet közös, lehet a vezető egyéni döntése, amellyel a beosztott vagy a beosztottak egy része nem ért egyet, lehet a beosztottnak a vezető által felületesen ismert és — mélyebb szubjektív azonosulás nélkül — elfogadott döntése és az is előfordul, hogy a vezető a beosztott véleményét "névértékben" elfogadja anélkül, hogy ismerné — vagyis olvasatlanul aláírja a döntést tartalmazó fogalmazványt.

Hozzá kell ehhez még fűzni azt is, hogy a nyomozó hatóság az érdemi döntések közül csak a negatívakat — a nyomozást megtagadó vagy megszüntető határozatot — köteles indokolni. Más szóval: ha úgy látja, hogy a nyomozás sikeres volt és vádemelésre van alap, nem kell konzisztens formában összefoglalnia azt sem, hogy mit lát igaznak és bizonyíthatónak; még kevésbé, hogy amit igaznak és bizonyíthatónak tart, azt miért véli annak. A jelenlegi jogi szabályozás mellett mindennek a kihámozása a nem ritkán többszáz, sőt akár több ezer oldalra rugó nyomozati iratokból a vádhatóság feladata.

Mindez nem új vonása a magyar büntető eljárási jognak. Épp ezért lényegesnek tartom, hogy felidézzük *Cséka Ervin* egy korábbi fejtegetését, s a hatósági tevékenység ésszerű módját ennek az elméleti tételnek a tükrében vizsgálva gondoljuk újra a büntető eljárás szerkezeti felépítését.

A "megállapítás" fogalmáról a következőket olvashatjuk "A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai" c. műben (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1968. 217. és 219. p.): "Ez a fogalom ... jelenti a ... tényeknek egyrészt a) megismerését (észlelését, tapasztalását), továbbá b) rögzítését (a kifejezés közhasználatú és egyben törvényi értelmében véve)". A továbbiakban szó van arról, hogy a megismerés — tapasztalati és gondolati elemekből álló folyamat, melynek meggyőződést kell biztosítani a megismert tények valóságáról, a rögzítés pedig a tényekről való megbizonyosodásnak a kifejezése, "a valóság hű rekonstruálása eredményének tárgyilagos közlése".

Mindennek tükrében nem teljesen vitathatatlan tehát — sőt ellenkezőleg: erősen vitatható — az az egészen közkeletű felfogás, hogy a nyomozó hatóság "tényállást állapít meg", amikor a nyomozást befejezi, hiszen a megismert tények "rögzítés"-ének mozzanata hiányzik. A nyomozás befejezése a hatályos törvény szerint [Bc.142. § (2) bekezdés] nem is igényel alakszerű határozatot, csupán a "hatóság" — helyesebben a hatóság részéről eljáró hivatalos személy — közli e tényt a gyanúsítottal és a védővel.

Ha azonban a nyomozás befejezéséhez nem követelmény az, hogy a nyomozó hatóság, *mint hatóság* fogalmazza meg és deklarálja — akár nyilvánosan, akár az eljárás következő fázisában főszereplővé előlépő vádhatóság számára — azt, hogy a tényeket illetően mit (s főként, hogy miért) tekint hitelesen igazolt (bizonyított) ténynek, mi a "fedezete" annak a hatósági döntésnek, hogy a nyomozást befejezettnek nyilvánítják? Úgy gondolom, ez a "fedezet" a hatóság részéről eljáró (egy vagy több) hivatalos személy azon egyénileg kialakított — esetleg kölcsönösen egyeztetett — és a hatóság illetékes vezetője által elfogadott véleménye, miszerint

- felkutatták és megvizsgálták mindazon tényeket, melyek alapján a vitatott múltbeli történés büntetőjogilag releváns tényelemei megismerhetők;
- amit így megismertek, az meghatározott (azonosított) személy(ek) büntetőjogi felelősségét megalapozza;
- az általuk felkutatott és megvizsgált tényekből más is ugyanerre a belátásra kell, hogy jusson.

Mínthogy azonban a büntető eljárási jog tételes előírásai nem csak azt nem követelik meg, hogy a nyomozó hatóság, mint állami szerv, foglalja össze a

nyomozás eredményeként a tényekre vonatkozóan kialakított álláspontját, hanem azt sem, hogy az eljáró hivatalos személy(ek) a hatóság döntésre (kiadmányozásra) jogosult vezetője számára adjanak írott összefoglalót, végeredményben esetenként, helyenként és személyenként változhat az is, hogy milyen információk bázison nyugszik a nyomozó (vizsgáló) vélekedése saját ismereteinek helytálló volta felől, de az is, hogy milyen információk bázison nyugszik az a vezetői vélekedés, amely ezt jóváhagyja.

Az persze kétségtelen, hogy az eljáró hivatalos személy(ek) — a nyomozó(k) — rendszerint olyan tényeket vizsgál(nak) meg, amelyek a büntető eljárási jog fogalomrendszerében elvileg bizonyító tények; olyan forrásokból meríti(k) ezeket, amelyek e fogalomrendszerben bizonyítási eszközök; maga a felkutatás és vizsgálat, mint ténykedés, jogilag szabályozott eljárási (nyomozási) cselekmények formájában történik és mindezt a törvényben megszabott módon dokumentálja(k) is. Amögött a vélekedés mögött tehát, amely a most tárgyalt döntés "fedezete", található egy köteg irat, melynek tételes vizsgálata és logikai elemzése lehetőséget nyújt a kérdéses vélekedés bizonyos mértékű ellenőrzésére is. A vezető tehát már csak ezért sem kénytelen a nyomozó(k)nak a döntésre vonatkozó (implicit vagy explicit) javaslatát névértékben elfogadni — nem beszélve arról a lehetőségről, hogy szóban kérhet felvilágosításokat ("Rendesen végére jártál az ügynek?" "Mi itt a tényállás?" "Az eltulajdonítási célzat mivel van bizonyítva?" stb.)

Mégis, annak, hogy a vezető a múltbeli esemény tényelemeit illető ismeretek adequat volta felől igazán megbízható meggyőződést szerezzen; hogy bizonyos lehessen abban: az *igazat* tudja, van egy gyakorlati és egy elvi akadálya.

1. Kezdjük a gyakorlati akadállyal, mert ez a köztudomású és a kézenfekvő.

A nyomozó szervek felépítése, munkarendje, a feladatok kialakult megosztása folytán a döntésre jogosult vezetőnek még normális munkateher esetén sem nyílik *tényleges* lehetősége arra, hogy az iratokait végigolvasva, azok tartalmát végiggondolva, intellektuálisan "megemészte" alakítsa ki minden egyes ügyben az egyéni meggyőződését arról, hogy végül is mit tudott meg a hatóság a történetek felől. A nálunk már hosszú idő óta szinte általánosnak mondható permanens létszárhány és túlterheltség mellett ez még kevésbé lenne lehetséges. Hozzáteszem, nem is követelmény. A nyomozószerveken belüli munkamegosztás alapeszméje ugyanis nem az, hogy a nyomozó a lényegyet tekintve önállóan nyomoz, a döntésre jogosult vezető pedig a beosztottja által késznek vélt nyomozás részletekbe menő utólagos tanulmányozása alapján dönt, hanem az, hogy a vezető a beosztottnak az ügyben végzett munkáját kezdettől — az ügy kiszignálásától — fogva folyamatosan irányítja és ellenőrzi, azaz megszabja a feladatokat, és ezek elvégzéséről a beosztottat beszámoltatja, a nyert információk alapján újabb feladatokat állít és így tovább.

A "beszámoltatás" főszabályként szóbeli referáltatást jelent, bár természetesen a fontosabb ténykedésekről írásbeli jelentések is készülnek. E jelentések a nyomozó hatóságok modelljének is tekinthető hazai rendőri hatóságoknál szolgálati okmányok; elvileg a beosztottnak a parancsnokhoz

(vezetőhöz) intézett közlései, melyeket ez utóbbi a tudomásul vételkor láttamoz. Valójában e jelentések jó részét a beosztott hol emlékeztető feljegyzés helyett, hol az irat későbbi olvasói (ügyész, bíróság, irattár, utókor) számára készíti, mert azok tartalmát alkalomadtán — szóban már referálta, vagy az a dolog természeténél fogva a parancsnokot nem is érdekli. Ezt az állítást ékesszólóan igazolja, hogy a nyomozás irataiban található jelentések nem csekély hányadán semmiféle parancsnoki láttamozás nincs.

A "beszámoltatás" ugyan szóbeli, de ez nem jelenti azt, hogy a vezető mindig, minden kérdésben kizárólag a beosztott szóbeli tájékoztatására hagyatkozik. Egyes fontosabbnak ítélt kérdésekben természetesen a rendelkezésre álló iratokból ellenőrzi, hogy a kapott felvilágosítást a dokumentumok mennyiben igazolják, s az is lehetséges — elő is fordult —, hogy egy-egy nyomozási cselekmény végrehajtását személyesen közvetlenül ellenőrzi vagy abban maga is hivatalosan részt vesz. Hozzá kell még ehhez tenni, hogy a gyakorlatban előforduló nyomozások igen nagy hányada aránylag egyszerű, szinte kizárólag rutinmunkát igényel és a beosztott — érdemi irányítás nélkül is — meg tud a feladatokkal birkózni, a vezető pedig ennek tudatában — különösen a nagy munkateher miatt — tényleges irányítást és szorosabb ellenőrzést nem is gyakorol.

2. Tételizzük azonban most fel azt az ideális állapotot, hogy a nyomozó hatósági vezető abba a helyzetbe kerül: a folyamatos irányító-ellenőrző tevékenység mellett gyakorlati lehetősége nyílik minden egyes befejezettnek tűnő ügy iratanyagát tételesen és részletesen megvizsgálni is avégből, hogy a beosztottól nyert tájékoztatás helytálló voltáról meggyőződjék. Vajon a megismerés mélységét, a meggyőződés jellegét tekintve ez minőségi változást eredményezne?

Nézetem szerint a válasz nemleges.

A nyomozás során azokat a tényeket: tárgyakat, amelyek mostani létükkel, állapotukkal, térbeli helyzetükkel, stb. következtetési alapot adnak múltbeli események megtörténtére, továbbá azokat a kijelentések, amelyeket emlékezetük tartalmát felidézve és szavakba öntve tesznek a meghallgatott személyek, s amelyek révén múltban szerzett észleleteikről számolnak be, a nyomozóhatósági vezető ritka kivételektől eltekintve még ilyen ideális körülmények között sem személyesen és közvetlenül észlelné. A megismerés érzéki-tapasztalati fázisa tehát az ő megismerési folyamatából ilyenkor is hiányozna; ő nem a megismerés egymást követő, egymásra épülő lépcsőfokait alkotó jelenbeli tényeket, hanem beosztottjának e tényekről adott beszámolóját venné vizsgálat alá. Számára az ismereteket az a fogalmi kép közvetítené, amit a beosztott a kérdéses jelenségekről személyes érzéki és logikai megismerése alapján alkotott.

A büntető eljárásbeli megismerés a dolog természetéből adódóan, szükségszerűen mindig közvetett, mert a megismerés tárgya olyan múltbeli esemény, amely — épp, mert már végbement — maga már nem lehet érzéki megismerés tárgya; érzékelni csak a jelenben érvényesülő következményeit lehet. Ezeknek a következményeknek viszont úgyszólván mindegyike önálló, az

adott múltbeli eseményre visszavezethető eredetű többi jelenségtől különválasztva is értelmezhető — bár lehet, hogy így vizsgálva eredetére vonatkozóan nem juthatunk igaz ismerethez.

Ha pl. a helyszíni szemle eredményeként megállapítják, hogy az egyedül élő idős nő szétvert fejű holtteste napok óta nagy vértócsában, a másfél szoba összkomfortos lakás előszobájában, közvetlenül kívülről csak kulccsal nyitható, de záratlan, becsukott ajtó mögött feküdt, a lakásban kutatás nyomai észlelhetők, s különböző helyeken Y kezétől származó véres nyomok találhatók, másrészt a holttest mellett a linóleumon található X véres tenyerének lenyomata, lehet, hogy X és Y együtt volt jelen az áldozat megölésénél, de az is lehet, hogy egyikük — pl. Y — megölte őt, majd az ajtót behajtva, de kilincsre sem csukva eltávozott, s a másik — X — erről mit sem tudva később gyanútlanul bement, megnézte a holttestet, s közben nyomta véressé vált tenyerét a padlóra, azután rémülten eltávozott, az ajtót behúzta maga után, de a következményektől (a gyanúsítástól) félve, vagy a hatóság iránti ellenszenv miatt a felfedezését nem jelentette.

A nyomozás lényege éppen az észlelt, tapasztalt jelenségek eredetére vonatkozó, s az adott pillanatnyi ismeretek konzisztens értelmezését adó lehetséges magyarázatok (az ún. "verziók", "felvetések") számbavétele, annak felmérése, hogy ezek melyike milyen további, eddig még ismeretlen jelenség létét feltételezi, majd e lehetséges jelenségek létének vagy hiányának kiderítése révén a hamis felvetés elvetése (kizárása). Végül, szerencsés esetben, az összes hamis lehetőség — esetleg több lépcsőben történt — kizárása után így juthatunk az igazság megismeréséhez.

A megismerésnek ezt az útját a nyomozó, vagy a nyomozók szervezett, összehangolt munkát végző csoportja járja be. Tapasztalataikat, a kapott információkat rögzítik, s a vezető az így keletkezett okmányokat tanulmányozhatja át; erre építheti a feltételezett ideális esetben a múltbeli eseményre végeredményként leszűrhető ismeret igaz voltát érintő vélekedését.

Annak a folyamatnak az összetett, bonyolult volta azonban, amelyben az érzéki észleletből írásbeli dokumentum lesz, közzismert. Közzismertek a lehetséges hibaforrások is. Egy jegyzőkönyv tapasztalt olvasójában állandóan él a kétely, hogy a leírt, észlelt jelenségek mellett még létezhetett más is, ami akkor, az ismeretek adott mennyisége mellett jelentéktelennek tűnt, de ma már, az azóta szerzett további ismeretek tükrében ítélve, jelentős lenne; hogy a tanú vajon jól emlékezett-e; pontosan fejezte-e ki magát; nem értette-e ő félre a jegyzőkönyvbe foglalásnál a kihallgató által jóhiszeműen alkalmazott, de mégsem a valóságot tükröző kifejezést?

A nyomozás természetéből adódik, hogy az információk egyik csoportja nyitja meg az utat az újabb, komplementer információk forrásához. A tanú kihallgatása révén tudja pl. meg a nyomozó, hogy más tanúja is volt az esetnek. Ez utóbbi vallomása viszont felszínre hozhat olyan tényt, amiről az előző tanúnak is tudnia kellene, de ő nem szólt róla. Ha ez a tény a nyomozás idején nem tűnik lényegbe vágónak, feleslegesnek tekinthető az előző tanú ismételt

kihallgatása a hiányosság pótlására, hiszen a két vallomás csak eltérő, de nem ellentétes; az viszont mégsem zárható ki, hogy utóbb ellentétessé váljak.

Itt van azután az ún. "metakommunikáció" jelensége, ami rengeteg információt hordoz, de ezt dokumentumokba rögzíteni nem csak lehetetlen, hanem értelmetlen is lenne; amit a metakommunikációs megnyilvánulásokból a nyomozó észlel, azt neki tanúsítania kellene, az értelmezés pedig véleményekről szóló — tehát kilátástalan — viták tárgya lehet csak. Az kétségtelen, hogy a metakommunikáció fogalomkörébe eső megnyilvánulások egy-egy vallomás bizonyító erejének megítélésében a kihallgatót lényegesen befolyásolhatják. Tudja ezt a jegyzőkönyv száraz szövegére utalt vezető is, de számára csak a kérdés marad: vajon *hogyan* mondta azt a tanú, amit mondott? E kérdésre — mint ahogy a korábban felvázoltakra és a még számtalan más lehetséges kérdésre — soha nem kaphat igazán meggyőző választ. Ezért tehát az iratok alapján nem is igen lehet más véleménye, mint hogy az a végkövetkeztetés, amit a történetek felől leszűr, *minden valószínűség szerint igaz, feltéve, hogy beosztottja semmi lényegeset nem hagyott figyelmen kívül, és amit tapasztalt, azt pontosan adta vissza*. Ez utóbbi kérdésben, vagyis a dokumentumok megbízhatóságát illetően véleményének alapja a beosztott szakmai képzettségére, megbízhatóságára, hozzáértésére, lelkiismeretességére vonatkozó értékítélete. Vagyis: *a vezető szemében a dokumentumok hiteltérdemlőségének mércéje a beosztott szakmai megbízhatósága*; elhiszi neki, hogy — mivel általában helyesen szokott ilyen típusú kérdésekben ítélni — a kérdéses ügyben is igaza van, ha úgy gondolja, hogy már ismeri az igazságot. Ez a "meggyőződés" tehát igencsak ingatag alapokon nyugszik.

3. A vádhatóság — pontosabban az ügyészégi vezető — helyzete bizonyos értelemben még hátrányosabb. Míg ugyanis a nyomozó hatósági vezetőnek nem kell közölnie, mi az az "igaz ismeret", amelynek a nyomozás eredményeként (beosztottjának általa elfogadott véleménye szerint) a hatóság a birtokába jutott, az ügyészégi vezető a vádiratban köteles írásban rögzíteni a tényállás lényegét. Igaz, ez a kijelentés nem "urbi et orbi", nem a nyilvánosság számára készül, hanem a bírósághoz szól; nem a vita lezárása, hanem a bizonyításra felajánlott tények körvonalazásával épp a további vita szilárd megalapozása a rendeltetése, ám mégis összegezés ez. "Megállapítás" abban az értelemben, ahogyan ezt korábban idéztam: "a valóság hű rekonstrukciója eredményének tárgyilagos közlése", ha nem is a véglegesség igényével.

A másik olyan vonás, ami az ügyészégi vezetőt hátrányosabb helyzetbe hozza a nyomozó hatósági vezetőnél, az az, hogy az ügyészégi vezető keze alá dolgozó beosztott ügyész elvileg és tipikusan a befejezett nyomozás irataiból kell, hogy dolgozzék. Míg tehát a nyomozó hatóság döntésre jogosult vezetője elvileg feltétlenül, de gyakorlatilag is gyakran a hatóság által (a beosztott révén) folytatott megismerési tevékenységnek maga is közvetlen résztvevője, s intézményesen jogosult (és köteles!) folyamatosan figyelemmel követni az információgyűjtés menetét, személyes beszámoltatás révén kiegészítő információkat beszerezni az írásbeli dokumentumokhoz, a vádhatóság számára ezek a lehetőségek kivételesek. Így az ügyészégi ténymegállapításokat illetően —

amelyek foglalatja a vádirat — fokozottan érvényes, hogy az ezek igaz voltát érintő tudatállapot ("meggyőződés") a rendőrség — ezen belül az eljáró nyomozó — és az ügyet intéző beosztott ügyész személyi hiteltérdeklődésére vonatkozó vezetői vélekedés függvénye.

Az ügyészség a rendőrség hiteltérdeklődését a parancsnokok, különösen a közvetlen parancsnokok (alosztályvezetők) munkájának szakmai színvonaláról az ügyészek által szerzett egyéni tapasztalatok alapján ítéli meg.

Bármilyen gazdagok is ezek a tapasztalatok, a múltbeli tények jelenben is érzékelhető következményei — a potenciális bizonyítékok — az ügyész, de különösen az ügyészségi vezető számára ritka kivételektől eltekintve megismerés szempontjából hozzáférhetetlenek, az ismeretelméleti, érzékeléslélektani, kriminalisztikai tanok viszont számukra napi "munkaeszközök". Ezért — noha esetleg az az ügyészségi vezető véleménye, hogy az eljáró nyomozó jó szakember, a közvetlen felettese tapasztalt vezető, a vádirat tervezetét készítő ügyész pedig mindig alaposan és hozzáértően dolgozik, sőt, az is lehet, hogy úgy ítéli meg: ebből a nyomozati anyagból ő maga is szószerint ezt a tényállást olvasta volna ki, — a vádiratot mindig abban a tudatban írja alá, hogy az abban leírt tények, *ha minden úgy igaz, ahogy a nyomozás anyagában áll, akkor megfelelnek ugyan az igazságnak és ezt be is lehet majd bizonyítani*, de a tárgyaláson mégsem zárható ki a váratlan fordulat.

IV.

Arra a tevékenységre, amit a nyomozó hatóság és a vádhatóság folytat, eddig igyekeztem következetesen — mint, remélem, a figyelmes olvasó észre is vette — a "megismerés", és nem a "bizonyítás" kifejezést használni. Ez nem volt véletlen.

Az ugyancsak közkeletűnek tekinthető felfogással szemben, amely szerint a nyomozás során bizonyítás folyik, az a véleményem, hogy az a ténykedés, amelyet a hatóság nevében és részéről eljáró hivatalos személy folytat, s amelyet korábban már leírtam, a szó igaz értelmében nem bizonyítás.

A "bizonyítás" ugyanis az általában használt meghatározás szerint valamely tétel — a büntető eljárásbeli ténybizonyításban valamely tény — igaz voltának kimutatása olyan tételek segítségével, amelyek igaz voltát már kimutatták.

Ebből a definícióból számomra az következik, hogy a bizonyítás egyik szükségszerű eleme a bizonyításra váró (bizonyításra felajánlott, bizonyítandó) tétel — esetünkben tény —; másik szükségszerű eleme az az alany, aki a tételt (tényt) igaznak állítja és bizonyítani kívánja; harmadik, ugyancsak szükségszerű eleme az az alany, aki számára a bizonyítandó tétel (tény) igaz voltát ki kívánják mutatni, s végül negyedik szükségszerű eleme a bizonyító tétel(ek), a (bizonyító tények, bizonyítékok), amelyek bemutatásából és esetleges magyarázatából áll maga a bizonyítás, mint tevékenység.

1. A nyomozás idején azonban sokszor maga a bizonyítandó tétel is hiányzik; csupán egy olyan jelenség (ténykomplexum) érzékelhető és észlelhető, amelynek létrejöttére az *egyik* lehetséges magyarázat az, hogy (valamilyen) bűncselekmény történt. A feltörve és feldúlva talált üzlet, melyben nagy hiány is van, lehet betöréses lopás, biztosítási csalás kísérlet, leltárhiány fedezetére szolgáló manipuláció (hatóság félrevezetésének vétsége) következménye, de lehet leltárhiány és ettől teljesen független garázdálkodás véletlen egybeesésének eredménye is. A nyomozás elsődleges feladata ilyenkor éppen annak kiderítése, hogy van-e büntetőjogilag releváns — és majdan bizonyítandó — tényállás, s ha igen, mi az?

Lehetséges persze, hogy a nyomozó hatóság elé már a kezdet kezdetén egy akkurátusan megfogalmazott "bizonyítandó tételt" tárnak: "Feljelentést teszek súlyos testi sértés bűntette miatt N.N. ellen, mert tegnap délután megtámadott, orrbaütött ököllel és ettől orrcsonttörést szenvedtem." A feljelentő azonban erre nem mutat be — a saját állításain kívül — bizonyító tényeket, hanem a legjobb esetben is csak megjelöli azokat a forrásokat, ahol a hatóság bizonyító tényeket lelhet.

A bizonyító tényeket a hatóság (pontosabban a hatóság részéről eljáró hivatalos személy) maga kutatja fel, gyűjti össze és veszi számba, maga vizsgálja meg, maga alkot véleményt arról, hogy hitelt ad-e neki és ha igen, miért. A végeredmény az esetek egy részében az, hogy a "hatóságban" — azaz a nyomozóban — az a meggyőződés keletkezik, hogy megismerte: a múltban történt esemény bűncselekmény. Ez azonban nem annak a következménye, hogy valaki "igaznak ismert tények" segítségével kimutatta a kérdéses (a bűncselekmény történeti tényállását alkotó) tények igaz voltát, hanem annak, hogy az érzéki-tapasztalati megismerés kezdeti stádiumában szerzett ismereteket tovább bővítette, fogalmi-logikai úton elmélyítette, s végül a megismert tények egy részét igaznak minősítve, az ezekkel összefüggő, s az ezekhez bizonyító ok útján kapcsolódó múltbeli tényeket, amelyek a bűncselekmény történeti tényállását kitöltik, szintén igaznak ismerte fel.

2. Az ilyen — tehát a fogalmi-logikai — megismerés szerkezetének gerincét persze ugyanazok a "ha—akkor" típusú összefüggések képezik, amelyekre a bizonyítás is épül; legfeljebb az a gondolati út fordított, amelyet a szubjektum bejár egyfelől a megismerés, másfelől (mint passzív résztvevő, *akinek* bizonyítanak) a bizonyítás esetén.

Mi történik pl. ha találunk egy holttestet, amelyen mellkasi szúrt sérülés van, mellette hever egy véres kés, nyelén ún. "színes" ujjnyomokkal? Csak a megismerés főbb állomásait sorra véve: a nyomozó hatóság boncolás és orvosszakértői, továbbá szerológiai vizsgálat útján tisztázza, hogy a sérülés az élő ember testen keletkezett-e, s az okozta-e a halálát; hogy a kés volt-e a sérülés okozásának eszköze, s a rajta lévő vér az áldozaté-e. Ha mindezen kérdésekre igenlő a válasz, továbbá sikerül felkutatni a gyanúsítható személyeket, s közülük kiválasztani azt, akitől az ujjnyomok származnak, akkor a hatóság eljutott a múltbeli esemény olyan mélységű ismeretéhez, mely már valószínűvé teszi, hogy az ujjnyomok "gazdája" — N.N. — egy késszúrással halálos sebet ejtett az

áldozaton. Ha azután N.N. ad a tetre valamilyen magyarázatot, aminek utánajárnak, teljesebbé — vagy akár teljessé — válhat a kép, amit majd az ügyész az iratokból megszerkeszt és közöl a bírósággal, mint bizonyításra felajánlott vádat N. N. ellen, s a tárgyaláson a tanúk és szakértők vallomásával illetve nyilatkozatával igazolja állításait.

A nyomozás során a gondolatmenet — persze jelentősen leegyszerűsítve — a következő volt:

- a halotton lévő mellkasi szúrás még élőbe hatolt és halálos volt, *tehát* aki szúrta, az okozta a halált;
- a sebet a késsel ejtették, *tehát* akinek a kezében volt a kés, az ölte;
- a kés nyelén N. N. ujjnyomai vannak, *tehát* ő ölte meg a sértettet;
- N. N. semmi olyan magyarázatot nem hozott fel, ami a tettét igazolná, *tehát* büntetőjogi felelősséggel tartozik.

A bíróságon ellenben a gondolatmenet a következő:

- N. N. a felelős büntetőjogilag, *mert*, mint az ügyész
- az ujjnyommal *bizonyította*, ő fogta a kést, amellyel, mint
- a szakértői vélemények segítségével ugyancsak *bizonyította*, az élő sértetten halálos sérülést okoztak szúrás által, és
- N. N. semmilyen elfogadható mentséget nem hozott fel.

3. A vádemelésig, azaz az egész nyomozás idején, mint láttuk, nincs tehát határozottan körvonalazott bizonyítandó tétel (tényállás), nincs *aki*, és nincs *akinek* bizonyítana. Persze, a bizonyító tény által a bizonyítási ok folytán bizonyítható tény — vagyis a *bizonyítás lehetősége* — létezik, hiszen ezek a tudattól függetlenül létező, objektív jelenségek.

A *nyomozás* éppen *arra hivatott*, hogy a jelenségek tömegéből kiválassza azokat a jelenségeket, amelyek bizonyításra alkalmasak lehetnek; hogy az e jelenségekben rejlő *bizonyítási lehetőséget* (a bizonyító tény, a bizonyítási okot, s ezzel a bizonyítható tény) *felismerje*, a bizonyítható tényeket pedig egymással a megfelelő vonatkozásba hozva és a joghoz mérve eldöntse, van-e olyan "tétel" (történeti tényállás), amelyet a sikeres bizonyítás reményében lehet *bizonyítandó tétellé* tenni.

4. Mondhatni persze, hogy a beosztott a potenciális bizonyítékokat nem csak felismeri és megvizsgálja, hanem rögzíti és rendezi is, majd a vezető elé — s később az ő révén az ügyész elé — tárja azért, hogy neki — tehát a nyomozó a vezetőjének, majd vele együtt az ügyésznek — bizonyítsa a történeti tényállásra vonatkozóan szerzett ismereteik igaz voltát.

A dolognak ez az értelmezése sem állja azonban meg a helyét az én véleményem szerint.

A nyomozó által készített okmányok ugyanis rendszerint nem önmaguk az eredeti bizonyító tények forrásai (még kevésbé ezek a bizonyító tények). Ennek részletes kifejtésére nincs itt mód, de röviden megkíséreltem idevonatkozó véleményem érzékeltetését.

Az eredeti bizonyító tény (bizonyíték) a tárgyi bizonyító eszközökből vagy eszközök komplexumából megismerhető az a tény, amit az adott tárgy léte, állapota, térbeli helyzete, más tárgyakhoz való térbeli viszonya stb. mint jelenség,

érzékelhetővé tesz. A szemle (a tárgy vagy helyszín szemléje) e bizonyíték megszerzésének módja; a jegyzőkönyvbe foglalás pedig a rögzítés módja. A jegyzőkönyv tartalma nem azt bizonyítja, hogy mi volt pl. a helyszínen, hanem azt, hogy a szemlebizottság mit hogyan észlelt. Később pl. a szemlejegyzőkönyvvel szemben is bizonyítható, ami ott volt, de ami felett a bizottság elsiklott. A jegyzőkönyv tehát nem a jelenség létének, hanem a jelenség bizottsági észlelésének a bizonyítéka, s a bizottsági észlelés a bizonyíték a jelenség létére.

A tanúvallomás esetében a bizonyító tény a tanú emlékezetének tartalma kijelentett formájában. A bizonyító tény megszerzésének módja a kihallgatás, a jegyzőkönyvbe foglalás pedig a rögzítés módja. A nyomozati tanúkihallgatási jegyzőkönyv azonban nem a tanú emlékezetének tartalmát bizonyítja, hanem azt, hogy a kihallgató hogyan észlelte azt, amit a kihallgatás során a tanú emlékezetének tartalmából a felszínre hozott. A jegyzőkönyvvel szemben is bizonyítható azonban, hogy pl. a tanú emlékezetének tartalma gazdagabb vagy szegényebb, esetleg ilyen vagy olyan szemszögből eltér attól, amit a kihallgató abból feltárt.

A gondolatsort lehetne folytatni, de talán ennyi is elég annak a megvilágítására, miért vélekedem úgy, hogy a nyomozás során készült dokumentumok olyan származékos bizonyítási eszközök, amelyek annak bizonyítására alkalmasak, hogy a nyomozást végző hivatalos személy mit észlelt. Ez persze távolról sem jelenti azt, hogy az észleletei hamisak, megbízhatatlanok; arra viszont nyomatékos figyelmeztetés, hogy pl. a tanú emlékezete tartalmának feltárására irányuló közvetlen kihallgatás során tett kijelentésekkel szemben egy korábbi kihallgatáson elhangzott nyilatkozatoknak a nyomozó értelmezésében jegyzőkönyvbe foglalt változatát tekinteni bizonyítéknak mindig kockázatos vállalkozás.

V.

Az elmúlt évtizedekben a büntető eljárási jog és a kriminalisztika művelői számára szinte credo-nak volt szánva az a tétel, hogy a nyomozás és a tárgyalás a ténymegállapítás szemszögéből egyenértékű; hogy a "bizonyítottság" mércéje e két eljárási szakaszban azonos: a nyomozó, az ügyész és a bíró egyaránt akkor tekintheti ténymegismerő munkáját befejezettnek, ha belső meggyőződése szerint megismerte az igazságot. Ezt soha nem tudtam elfogadni; véleményemnek annak idején hangot is adtam (ld: Az alapos gyanú a büntető eljárásban. Jogtudományi Közlöny, 1962. évi 11. sz. 576. s. köv. p.; Bizonyítottság a nyomozásban. Jogtudományi Közlöny, 1966. évi 10. sz., 538. s. köv. p.; Az alapos gyanúról és az ártatlanság vélelméről. Magyar Jog, 1970. évi 6. sz., 357. s. köv. p.). Véleményem azóta sem változott lényegesen.

Úgy gondolom, azzal csak nyerhetnénk, ha végre elvileg is elfogadnánk, hogy a *nyomozás során megismerés, valamint* ennek részeként – a *leendő bizonyítás előkészítése folyik* azáltal, hogy a nyomozó a jelenségeket

megvizsgálja és szelektálja abból a szemszögből, vajon *mi, miért és minek a bizonyítására lehet alkalmas*. Az "alkalmasság" megítélése a bizonyítási ok formális létezésének felismerésén túl a bizonyító erő mértékére vonatkozó értékítéletet is jelent; ez természetesen a szakmai felkészültség és tapasztalat függvénye is. Manapság a büntető eljárási törvényben több rutinszerűen alkalmazott nyomozási módszer (pl. az ismételt, sokszor rendkívül terjedősen végzett kihallgatások, szó szerinti jegyzőkönyvek készítése, videofelvételek alkalmazása, stb.) sőt, formalizált nyomozási cselekmények (eleve kilátástalan szembesítések, "helyszínelés") lennének hivatva a nyomozó értékítéletét pótolni.

Ezt én helytelennek tartom.

Úgy vélem, a nyomozásban sokkal jobban el kellene ismerni a szakmai képzettségből, rátermettségből, tapasztalatból is táplálkozó nyomozói megismerés és ítéletalkotás tartalmi jelentőségét a formális dokumentumgyártással szemben. A szavahihetőség, hiteltérdeklőség és bizonyító erő felmérésére alkalmas nyomozási módszereket (pl. a szembesítést, a helyszíni kihallgatást) a felkészült és lelkiismeretes nyomozó a *tisztánlátás érdekében*, a saját megnyugtatósára akkor is alkalmazni fogja, ha ettől ténylegesen vár valamilyen eredményt (többször-információt), ha ezt nem írja elő neki semmi, a formális alkalmazásukról készült jegyzőkönyveknek pedig ma sincs érdemleges jelentősége. Nem a nyomozati dokumentumok mennyiségét vagy terjedelmét kellene növelni, hanem a gondolatgazdag, ötletes, változatos és törvényes érdemi nyomozati *megismerő tevékenységet* kellene ösztönözni és értékén becsülni. Dokumentációból elég lenne jóval kevesebb: néhány jegyzőkönyv a megismételhetetlen nyomozási cselekményekről (helyszíni szemle, szemle, házkutatás, motozás, bizonyítási kísérlet, felismerésre bemutatás és hasonló), a szakértői vélemények, a gyanúsított és az olyan tanúk kihallgatási jegyzőkönyve, akiknek a vallomása sarkalatos jelentőségű, és akiknek a tárgyaláson való kihallgatása kétséges lehet, valamint az iratismertetési jegyzőkönyv. Ehhez csatlakozna a nyomozó jelentése, amelyben össze lenne foglalva az, hogy mit tart bizonyíthatónak a dokumentumok és a kikérdezett potenciális tanúktól a neki tett nyilatkozatok szerint (amelyeket tömören össze is foglalna) várható vallomások alapján.

Tudom persze, hogy egy így szervezett nyomozás jól felkészült, jól irányított nyomozókat feltételez — de ne adjuk fel a reményt, hogy mindez elérhető, különösen, ha a törvény is arra ösztönöz, hogy elérjük.

ENDRE BÓCZ

"COGNIZANCE" AND "DEMONSTRATION" IN THE CRIMINAL
PROCEDURE

(Summary)

The paper deals with epistemological interpretation of the activity that takes place in the first phase of the criminal procedure. The conclusion is that the duty of authorities of criminal investigation: to find out on the basis of present day occurrences what might — or should — have happened in the past should be considered in this framework "cognizance" and "demonstration" in the Hungarian criminal procedure can be found no sooner than the criminal trial in the real meaning of the word.